

**РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ЗБОРНИК - ПРЕДАВАЊА
на 56. ЛЕТНА ШКОЛА на МЕЃУНАРОДНИОТ
СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
при УКИМ во Скопје**

Охрид, 17 — 31.8.2023 година

За издавачот:

проф. д-р Биљана Ангелова, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

**Предавања на 56. Летна школа на МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА при УКИМ во Скопје**

Редакциски одбор:

проф. д-р Александар Скепаровски, проректор за меѓународна соработка
проф. д-р Кристина Николовска, директор на МСМЈЛК при УКИМ
проф. д-р Веселинка Лаброска, дописен член на МАНУ
проф. д-р Лорета Георгиевска-Јаковлева
м-р Евдокија Илијевска

Уредник:

проф. д-р Биљана Ангелова, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Јазична редакција:

м-р Лилјана Јовановска
Филаделфија ДООЕЛ

Компјутерска обработка:

Виктор Кочомановски

Печати:

Винсент Графика - Скопје

Тираж:

150 примероци

проф. д-р Трајче Стамески

Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје при УКИМ во Скопје

tstameski@gmail.com

ФИГУРИТЕ НА ЗМЕЈОТ И ЛАМЈАТА ВО ПРИКАЗНИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ

Апстракт: За целите на ова предавање ги анализираме фигурите на змејот и ламјата во волшебните приказни на Марко Цепенков од различни интерпретативни аспекти. Во фокусот на нашето истражување ќе се задржиме на некои нивни специфики кои се присутни во македонското усно книжевно творештво, а кои исто така се дел и од поширокиот (јужно)словенски контекст. Затоа, во предавањето ќе се задржиме на симболиката на овие две демонолошки суштества, како и на трансформациите на протагонистите, кои низ различни раскажувачки ситуации доаѓаат во судир со нив. Исто така, текстот нуди и соодветна типологија на фигурите на змејот и ламјата во зависност од акциите и однесувањата во конкретните приказни. Иако, според надворешен изглед и карактерни црти тие суштински не се разликуваат, сепак овие две демонолошки суштества се во антагонистички однос кон главниот лик. Борбата на јунакот со нив е последица на карактеристичниот мотив на грабнување девојка и во тие случаи тие претставуваат реална опасност за главниот лик и олицетворение на страв. Во овој контекст ќе ја разгледаме и нивната важност за реализација на иницијациските сценарија.

Клучни зборови: змеј, ламја, иницијација, мотив, приказна

Симболиката на змејот

Во овој прв дел од предавањето иницијално ќе се фокусираме на симболиката на змејот, кој во македонските народни приказни, најчесто се појавува како чувар на богатствата и лик кој честопати претставува главен антагонист на јунакот. Од митолошките дискурси знаеме дека во некои заедници змејот се поистоветува со змијата и ги симболизира негативните аспекти како омраза и зло, но и победа над незнаењето и мракот. Очигледно, станува збор за амбивалентен карактер на змејот кој е истовремено и водно и небесно суштество. Всушност, станува збор за различни аспекти на единствен симбол: змејот како активен (демијуршки) принцип со небеско потекло и симбол на оплодувачките води и дождови. Во водениот симболизам змејот се поврзува со настанувањето на дождовите и грмотевите. Тој го симболизира небесниот дожд кој ја оплодува земјата. Во оваа смисла неговата моќ е мистериозна. Доколку го анализираме змејот како небесна (творечка) сила, тој станува супституција на царот и неговиот престол. Тогаш елементите вода и оган ги симболизираат „кралските функции и животниот ритам“ преку кои се обезбедува редот и хармонијата во природниот поредок. Токму затоа, некои толкувања чекорењето на змејот го поистоветуваат со „величествено чекорење на владетелот.“ Во јужнословенскиот фолклор змејот е фигура на демонолошко суштество со исклучителна сила и симбиоза на змијски и човечки особености. Претставата за него е карактеристична за сите (јужно) словенски народи, кои го именуваат со различни називи: змај, змеј, змев, змеп, змек, змиј и др. Со оглед на тоа што станува збор за навистина комплексен демонолошки лик, постојат и различни претпоставки за неговото потекло, но сите тие се недоволно аргументирани и малку

сигурни. Во македонските легенди за генезата на змејот, најзастапено е мислењето за неговото настанување од змија (смок) која не е видена од човечко око цели 40 години и на која потоа ѝ растат крилја и се трансформира во змеј. Исто така, актуелни се и верувања според кои змејот е роден од смртна жена и доколку се испочитуваат специјални услови (точно определено време да биде сокриен од другите луѓе, да не го огрее сонцето, жената да го дои до три години и сл.) тој може да се социјализира и да егзистира како човек во функција на заштитник на заедницата. Примерите од македонските сказни покажуваат тенденција за отсуство на опис на змејот. Фактички нема информации за неговиот изглед, освен препознавање врз основа на неколку карактеристични црти: суштество со повеќе глави (3, 6 или 9), кое поседува крилја со кои лета и ноздри од кои исфрла силен оган. Отсуството на детален физички изглед на змејот нè наведува на претпоставката дека очигледно раскажувачите (пејачите) немале јасна претстава за него и неговата појавност ја редуцирале на неколку издвоени атрибути.. Меѓутоа, и во митологијата и во фолклористиката постојат типологии на змејови, како: огнен змеј, воден цар, планински змеј, змеј-чувар на границите, змеј-проголтувач, змеј-грабнувач, кои своите дистинктивни карактеристики ги добиваат во однос на живеалиштето во кое егзистираат (планина, пештера, езеро, облаци, небо и сл.). Сепак, универзална особина на змејовите е грабнувањето на девојки. Мотив кој е присутен во фолклорот на повеќето (јужно) словенски народи. Во македонските примери, грабежот најчесто се случува среде бел ден и обично на празникот Велигден. Познати се ситуации кога змејот се преобразува во предмет (китка цвеќе, дел од накит и сл.) и во тој случај девојката што е во таен однос со змејот 45 доживува промени на физикусот (станува бледа, молчелива, венее, се самоизолира и не води грижа за сопствениот изглед), што е уште една потврда за исклучителноста на односот со демонолошкото суштество. За целите на ова предавање се задржавме на волшебните приказни, собрани од најголемиот запишувач на македонски народни приказни – Марко Цепенков. Тој има запишано вкупно 135 волшебни приказни, во нив фигурата на змејот се појавува во три, а ламјата во седум сказни. Како лик во приказните на Цепенков змејот е присутен во: „Еѓуптинот и змеот на бачило“, „Двете деца, брат и сестра, што и мачеше маштеата и татко му и однесе в планина“ и во приказната „Дуња Ѓузели и царскиот син“.

Змеј-грабливец и борба со змеј

Еден од најфреквентните мотиви во приказните на (јужно) словенските народи е грабнувањето девојка од страна на змејот, кој е во корелација со мотивот борба на јунакот со змејот. Иницијално се претпоставува дека овој мотив произлегува од постариот феномен на змејот-проголтувач, кој е во неразделна врска со комплексниот обред на иницијација. Според, верувањата, јунакот кој одредено време престојувал во желудникот на змејот, честопати се враќал назад збогатен со магични способности (разбирање на „немуштиот“ јазик) со кои стекнувал власт над животните. Дел од овие иницијациски елементи се присутни во приказната „Двете деца, брат и сестра, што и мачеше маштеата и татко му и однесе в планина“ на Марко Цепенков. Интересно за оваа приказна е тоа што главните протагонисти се брат и сестра (приказната потсетува на познатата „Ивица и Марица“ на браќата Грим) и истовремено и двајцата поминуваат низ тешки иницијациски препреки. Меѓутоа, со помош на волшебната стрела, која ја добиваат како подарок од чудесниот помошник (Господ), момчето и девојчето успешно се справуваат со тешкотиите и стекнуваат пријателства со благодарните шумски животни. Заплетот и кулминацијата на тензијата се постигнуваат кога во приказната се актуализира мотивот: девојка заробена од змеј-грабливец (тој во визбите на Големата кука – типизиран простор за иницијациското сценарио ја крие грабнатата царска ќерка.)

Приказната доследно ги поврзува сите карактеристични иницијациски мотиви. Затоа, на претходниот мотив се надоврзува борбата на сиромашното момче со змејот и победа над антагонистот. Среќниот крај и за двајцата протагонисти само го заокружува и последниот иницијациски степен на обредното сценарио. И приказната „Дуња Ѓузели и царскиот син“ на Цепенков ја генерира типизираната фигура на змејот како грабливец. Меѓутоа, тука претставата за змејот има покомплексна смисла, затоа што при неговото дејствување се случуваат неколку трансформации: змеј – орел – бик – гулаб – јајце. Очигледно приказната чува остатоци од раните претстави на змејот со две лица, од кои водениот бик го репрезентира неговиот дублет или хтонски предок. Акумулацијата на напластени митски содржини во фигурата на змејот драстично ја зголемува неговата изопштеност на планот на силата, заради што во приказната е присутна епската борба на јунакот со змејот која има фантастични размери. Токму од оваа причина, раскажувачот на приказната употребува необична постапка и го маргинализира главниот јунак, а ја фаворизира улогата на неговиот необичен помошник Патенталија. Всушност, во приказната се имплицира идејата дека единствено лик со исклучителни способности е способен да го победи надмоќниот змеј. Во контекст на погоре кажаното, интересно е и согледувањето дека помошникот Патенталија откако ќе издвојува победа над змејот, почнува да го разбира јазикот на животните. Токму оваа особина (дел од иницијациската шема) дополнително ќе биде изразена во продолжението на приказната и со нејзина помош тој ќе му помогне на царскиот син да се ослободи од подоцнежните опасности. За разлика од претходните две, приказната „Еѓуптинот и змеот на бачило“ на Цепенков покажува поинаков однос кон фигурата на змејот. Во неа, централен мотив е надмудрувањето меѓу Еѓуптинот и змејот за големината на нивното јунаштво. Приказната индикативно ја користи стереотипната претстава за Еѓуптинот (снаодлив, остроумен, фалбација, лажливец и др.) и што е многу интересно, во неа тој има рамноправен однос со змејот. Всушност Еѓуптинот, кој и самиот е свесен дека е далеку послаб од змејот, ги користи итрината и лагата како основни механизми за надмудрување на змејот. Од друга страна змејот е претставен како интелектуално инфериорен поради што ги губи битките со Еѓуптинот. Парадоксот оди дотаму што на крајот змејот е приморан да го признае поразот и да ја прифати вистината дека Еѓуптинот е поголем јунак од него, поради што богато и го наградува. Во суштина, ова е хумористична приказна (анегдота) со атипична претстава на змејот како страшливец, но сепак приказната ја чува и традиционалната слика за змејот како заштитник и чувар на скриените богатства.

Фигурата на Ламјата

Во фолклорот на јужнословенските народи ламјата е претставена како демонолошко суштество со повеќе глави, опасност за човекот и посевите. Таа ги опустошува лозјата и нивите и предизвикува силни невремиња и бури. Позната е под називите: хала, аждаја, троглава змија, Луња, Злина и др. Фактички, јужнословенските називи за ламјата се всушност позајмици од византискиот грчки јазик, поточно од зборот дракон – огромна риба, силен ветар (страшило). Во старогрчката митологија Ламиа најпрво била убава девојка која ја засакал Зевс. Но, љубоморната Хера направила таа во лудило да ги убие сопствените деца. Потоа Ламиа ја изгубила убавината и живеела во бессоници, а единствено задоволство пронаоѓала во грабнувањето и убивањето на туѓите деца. Интересно е што ова верување најмногу е присутно на територијата на Македонија. Во суштина и за ламјата нема конкретизиран опис, во многу особености таа наликува на змејот (бројот на главите, големината, крилјата и сл.), но исто така и се разликува од него, особено кога преобразена во форма на магла ги собира плодовите од нивите. Обично,

просторот на нејзиното живеење е водата (длабоките езера или дното на море), но и други влажни места (бунари и пештери) во кои таа ги чува украдените богатства. Меѓутоа, во фолклорот змејот и ламјата се антагонисти. Според некои верувања се смета дека змејот е рожба од добри, а ламјата од лоши луѓе. Во приказните на Цепенков, ламјата е присутна како лик во: „Лажливиот јунак“, „Тројцата браќа, најмалиот ќелеш и ламјите“, „Цане и ламјата“, „Царо што немаше чела и му даде дервишо јаболко, та му се роди девојче“, „Ламјата што му дааше на еден човек секое утро по еден бесценет камен“, „Ламјата што пукнала од мака“, „Четириесетте царски синови и четириесетте снаи, големата змија, ламјата, Арапо, царо и дервишот“. Во продолжение на текстот ќе укажеме на неколку специфични особености на ламјата во запишаните приказни на Цепенков. Солиден показател за тврдењето дека ламјата во македонското усно книжевно творештво понекогаш не се разликува суштински од змејот е приказната „Лажливиот јунак“, каде таа се поврзува со мотивот: грабнување на царската ќерка. И во оваа приказна потребна е голема снаодливост и итрина на јунакот за да ја победи ламјата во нерамномерната борба. Интересен е фактот дека во приказните на Цепенков, ламјата покажува поголема плашливост од човекот, за разлика од змејот кој дејствува непоколебливо и не се повлекува штом еднаш започне со акција. Од друга страна, важно е да напоменеме дека и јунаците кои се соочуваат со ламјата, покажуваат помала доза на страв кон неа, иако во најголемиот број примери, тие се апсолутни аутсајдери, а како главно оружје го користат интелектот и снаодливоста. На тој начин приказните дополнително го истакнуваат социјалниот контраст и желбата на јунакот преку победата над ламјата да го промени сопствениот социјален статус во општеството, затоа, главните протагонисти на почетокот на овие приказни се именувани како: лажлив јунак, ќелеш, сиромашно момче и сл., а на крајот се трансформираат во вистински херои-спасители. Всушност и во овие приказни борбата на јунакот со ламјата е дел од сложената иницијациона траекторија која мора да ја помине иницијантот до неговиот конечен премин кон повисоката општествена хиерархија. Борбата со ламјата е исто така и доказ за херојството и бестрашноста на јунакот без кои е невозможно да се замисли неговиот брак со царската ќерка. Исто така, анализата на приказните на Цепенков ни покажува дека, освен грабливоста како особина, ламјата се појавува и во други форми: закана за луѓето, опустошување на нивите, чувар на богатството, господарка на водите и др. Ваквите согледувања значејќи ја збогатуваат сликата за ламјата и нејзината рецепција во македонската средина. Резиме: Приказните на Марко Цепенков недвосмислено ни покажуваат дека змејот и ламјата се актуелни фигури во македонското усно книжевно творештво (и во народната проза и во народната поезија). Иако, според надворешен изглед и карактерни црти тие суштински не се разликуваат, сепак овие две демонолошки суштества се во антагонистички однос кон главниот лик. Борбата на јунакот со нив е последица на карактеристичниот мотив на грабнување девојка и во тие случаи тие претставуваат реална опасност за главниот лик и олицетворение на страв. Епската борба меѓу јунакот и змејот (ламјата) ја истакнува и симболизира специфичната архетипска тема за победата на Јас над темните сили на злото. Во таквите околности јунакот е исправен пред императивот на соочување со сопствената сенка, како олицетворение на потсвесната (несвесната) страна на човековата личност. Затоа што само доколку јунакот стекне власт над неа, може да се надева на позитивен исход од борбата со демонолошкото суштество.

Користена литература

Густав Јунг Карл 1998: *Човекот и неговите симболи*, Зум Прес, Скопје.

Prop Vladimir 1990: *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

Самарџија Снежана 1997: *Поетика усмених прозних облика*, Народна књига, Београд.

Толстој Светлана, Раденковиќ Љубинка 2001: *Словенска митологија, Енциклопедијски речник*, Цептер, Београд.

Шевалие Жан, Гербан Ален 2005: *Речник на симболите*, Табернакул, Скопје.

Цепенков К. Марко 1972: *Волшебни приказни, книга 2*, Македонска книга, Скопје.

Цепенков К. Марко 1972: *Волшебни приказни, книга 3*, Македонска книга, Скопје. *Речник књижевних термина*, Београд, Нолит, 1984

СОДРЖИНА

проф. д-р Никола Јанкуловски ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје ПОЗДРАВНО ОБРАЌАЊЕ НА ПРОФ. Д-Р НИКОЛА ЈАНКУЛОВСКИ, РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ.....	4
проф. д-р Весна Мојсова - Чепишевска директор на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при УКИМ во Скопје ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ДИРЕКТОРКАТА НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА ПРИ УКИМ.....	8
ПРЕДАВАЊА.....	11
проф. д-р Лидија Капушевска-Дракулевска Филолошки Факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје ПОЕТСКИОТ ПРОФИЛ НА АЦО ШОПОВ По повод 100 години од раѓањето	12
проф. д-р Ѓоко Ѓорѓевски Православен богословски факултет „Свети Климент Охридски“ при УКИМ во Скопје СОВРЕМЕНИТЕ ПРЕВОДИ НА СВЕТОТО ПИСМО НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК.....	22
доц. д-р Бобан Карапејовски Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје ОД ПОКАЗНИ ЗАМЕНКИ ДО ЧЛЕН: ПРИРОДАТА И РАЗВОЈОТ НА ПОСТПОЗИТИВНИОТ МАРКЕР НА ОПРЕДЕЛЕНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	28
проф. д-р Трајче Стамески Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје при УКИМ во Скопје ФИГУРИТЕ НА ЗМЕЈОТ И ЛАМЈАТА ВО ПРИКАЗНИТЕ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ.....	43
проф. д-р Ана Стојаноска Факултет за драмски уметности при УКИМ во Скопје ФЕНОМЕНОТ ИЛИНДЕН ВО МАКЕДОНСКАТА ДРАМА И ТЕАТАР.....	50
доц. д-р Бојан Петревски Филолошки факултет „Блаже Конески“ при УКИМ во Скопје (МАКРО)СИНТАКСИЧКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ГОВОРЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО МЕДИУМИТЕ.....	65
проф. д-р Лидија Тантуровска Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје 120 ГОДИНИ ОД КНИГАТА „ЗА МАКЕДОНЦКИТЕ РАБОТИ“.....	88
проф. д-р Борче Арсов Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ при УКИМ во Скопје ОД БОЖИГРОПСКИ ДО МИСИРКОВ. ОД СТИЛИЗАЦИЈА ДО СТАНДАРДИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....	97
проф. д-р Славчо Ковилоски Институт за македонска литература при УКИМ во Скопје КРСТЕ МИСИРКОВ: ПРЕДВЕСНИК НА НОВАТА ЕПОХА (книжевно-историски осврти).....	118
АДРЕСАР НА 56. ЛЕТНА ШКОЛА НА МСМЈЛК ПРИ УКИМ.....	126